

DEĞİŞİM VE POSTMODERNLİK: ZAMAN VE MEKÂN BAĞLAMINDA İLETİŞİM ARAÇLARI VE ANLAMLARI

Yrd. Doç. Dr. Kenan ÇAĞAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
kcagan@gmail.com

Özet

Evrensel bir olgu olan toplumsal değişim, kitle iletişim araçlarının farklılaşması üzerinden de izlenebilir. İletişim araçlarının farklılaşması, zaman ve mekân algısındaki farklılaşmaya, o da insan tasavvurunun değişmesine sebep olur. Bu konuda ilginç bir iletişim aracı örneği olarak mektubu anabiliriz. Mektubu yeni eşdeğerleriyle karşılaştırmalı bir biçimde analiz etmenin, dikkatimizi farklı kültürel dünyalar arasındaki değiş-tokuşa yönelteceğini söyleyebiliriz. Bu yazıda, gelenekselden postmoderne olan değişim çizgisinin kültürel kodları mektup ve e-mail'in toplumsal konumları üzerindeki farklılaşmadan izlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Toplumsal Değişme, İletişim Araçları, Postmodernlik, Zaman ve Mekân

CHANGE AND POSTMODERNITY: COMMUNICATION OBJECTS AND THEIR MEANINGS IN TIME AND SPACE CONTEXT

Abstract

Social change as a universal fact can be observed through the differentiation of the means of mass communication. The differentiation of these means bring about differentiation in the perception of time and space. This, in turn, manifest itself in the profound change in the human conception. Letter, as an interesting example of means of communication in this context. We can say that analyzing the letter with its new equivalents in comparative way would draw our attention to the Exchange among different cultural worlds. In this paper, the cultural codes of change line from the is from traditional to the postmodern is followed through the differentiation in the social positions of the letter and e-mail.

Key Words: Social Change, Mass Communication Tools, Postmodernity, Time and Space

Gelecekle ilişki, geleceğin şimdideki mevcudiyeti de başkasıyla ilişkide gerçekleşir gibi görünüyor. Yüz yüze durumu, zamanın bizzat gerçekleşmesi olsa gerek; şimdinin geleceğe adım atması yalnız bir öznenin olgusu değil, öznelerarası ilişkidir. Zamanın koşulu insanlararası ilişkide veya tarihte bulunur.

Emmanuel Levinas

Zaman bize ne az geldi ne de bıkkınlık getirdi. Hepimizin istediğimiz kadar zamanı var, biz de onunla yetiniyoruz. Zaten yettiği kadarından fazlasına hiç gerek duymayız. Hedefimize hep zamanında varacağımızı biliriz. Biz dolunayları saymasak da, Büyük Ruh'un istediği zaman bizi yanına çağıracağını biliriz. Zavallı, şaşkın Papalagi'yi bu çılgınlıktan kurtarmalıyız.

Zamanını geri vermeliyiz. O küçük, yuvarlak zaman makinelerini

parçalayıp, ona, güneşin doğuşundan batışına kadar bir insanın kullanabileceğinden çok daha fazla zaman olduğunu anlatmalıyız.

Göğü Delen Adam

'Bir Nehirde İki Kez Yıkanılmaz'

Skolastik felsefenin ünlü filozoflarından Herakleitos'un artık bir mite dönüşmüş olan 'bir nehirde iki kez yıkanmaz' özdeyişi¹, varlık âleminin içinde olduğu daimi değişimi işaret etmek açısından ilgi çekicidir. Bir nehirde iki kez yıkanılmaz, zira ikinci kez girilecek nehir bir önceki değildir. Önceki akıp gitmiştir. Su yenilenmiş, nehir değişmiştir. Tam da bu örneğin gösterdiği doğal nedenlerle değişimi izlemek çok zahmetli bir iş olmasa da, özel bir dikkat gerektirir. Değişimin evrensel niteliği onu izlemeyi güçleştirir. Her an değişiyor olmak ve her an değişen toplumsal ve doğal bir çevrenin içinde olmak, değişime ilişkin dinamik bir bilinci zorunlu kılar. Zira değişim, kendini zamanın en ufak anlarına bölüştürerek ve arada boşluk bırakmayarak ilerler. Zamanda boşluk bırakmadan ilerleyen değişimin, nerede başladığını ya da nerede son bulduğunu kestirememek, ona ait bilincin de güçsüzleşmesini ya da yok olup gitmesine sebep olmaktadır.

Varlık, aynı zamanda bir oluş sürecidir. Olmak ise bir sabitlemeyi değil bir sürekliliği anlatır. Yenilenmek veya eskimek, eksilmek ya da artmak oluş içerisinde tecelli eden durumlardır. Refleksivite sanıldığından daha güç bir düşünümSELLİĞİ ifade eder. İnsanın, kendi gerçekliğinden sıyrılıp kendini ve varlık âlemini

¹ Emmanuel Levinas bu miti, *var* mefhumunu açıklarken daha da ileriye (belki de aşırıya demek lazım) götürür ve şöyle der: "Var mefhumunu klasik felsefenin büyük bir mefhumuna yakınlaştırmak gerekseydi, Herakleitos'u düşünürdüm. İçinde iki defa yıkanılmayan nehir mitini değil, bunun Kratylos'a ait versiyonunu, içinde bir kez bile yıkanılmayan nehri düşünürdüm; bu versiyonda, her varolanın biçimi olan birliğin sabitliği bile kurulamaz; oluşun ona göre kavranacağı son sabitlik ögesinin kaybolduğu bir nehirdir bu." Bkz. Emmanuel Levinas, *Zaman ve Başka*, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 68-69

seyretmesi, anlık bilinç yükselmelerinin dışında sıklıkla olmaz. Yoldayken yolculuğunu, yaşlanıyorken yaşlandığını, ölüyorken ölümünü ya da düşünüyorken düşündüğünü izlemek güçtür. Bu izleme güçlüğü'nün kendisi, yolculuğumuzu, hayatımızın değişip dönüşerek menziline akan maddi ve zihinsel seyrini iptal etmez.

Varolan'daki dinamizm, dışarıdan bilinmemesi durumunda da vardır. Farkındalık nesnel değil, aksine tamamen öznel bir içgörüdür. Fark etmek insana aittir. İnsan oluşun biraz da olsa, bu farkında olma hali üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Bu gerekçeden dolayı, insan bir tür tanıklıkla kayıt altına alınmıştır. Bu cümleden kasıt insanı tamamlayan ve betimleyen bu tanıklığın rıza dışında gerçekleştiğini ima etmek değildir. Farkındalığa bağlı olarak inşa edilen tanıklık, ontolojik anlamda insana içkin bir nitelik olmakla birlikte, insanı edilgenleştiren bir indirgemecilik olarak okunmamalıdır. Aksine aşkın (trancendantal) bir durumdur söz konusu olan. İnsanı yücelten, yukarı doğru çeken bir durum.

Farkındalık ve tanıklık insan olma özelinde son bulan bir edim değildir. İnsanın içe sarkıtılmış bilinç ipleri olan bu edimlerin, insanın dış dünyayla temasında da önemli rolleri vardır. Kendi üzerine dönen insanın, bu eyleminden doğacak zorunlu sonuç, dışarının kendisiyle ve anlamıyla da ilgili olmaktır. Bu yüzden olsa gerek insan ilişki, bilgi ve anlam arayışını salt felsefenin ya da dinin sınırları içerisinde tutmaz. İnsan olmak, insan olmayı tamamlayan her biçim ve düzeyde, her şeyle ilgili olmaktan geçtiğinden; insan, bilimden sanata kadar geniş bir yelpazede araçlarını çoğaltmaya, böylelikle de kendisini insani zemine sabitleyen ilgisini ve dikkatini korumaya devam etmiştir.

Zaman ve Mekân Bağlamında Nesnelere ve Anlamları

İnsanın içinde yaşadığı toplumsal ve doğal çevreye dikkati, onun çeşitli bilgi alanları ve araçlarla buluşmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal yaşamın kendisine ve sürekliliğine, daimi dinamizmine ve örgütlenişine ilgi, sosyoloji gibi bağımsız bir disiplinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sosyoloji, her düzeydeki toplumsal bilgi için çeşitli yöntemlerin klavuzluğunda, spesifik alt alanların oluşmasını kaçınılmaz bir süreç olarak yaşamıştır. Toplumsal yaşamın karmaşık ve basit genellemelere indirgenemeyen doğası, toplumbilimsel bilginin zorlu ve bir o kadar da çoğulcu yaklaşımlara muhtaç yapısını işaret etmektedir. Toplum da tıpkı birey ve doğa gibi sürekli bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimi izlemek ve anlamlı açıklama modellerine ulaşmak için, değişimin yapısal bütün unsurlarını inceleme konusu yapmak, en ufak ayrıntılardan en büyük somutluklara kadar her göstergeye ilgi duymak esas olmak zorundadır.

Toplum ve özellikle toplumun aktığı istikameti anlamak için her zaman ve sadece toplumsal kurumlara ve onların etrafında gelişen ilişkiler ağına bakmak gerekmez. Dahası toplum ve yaşadığı değişim seyri, kendisini sadece büyük somutluklarda deşifre etmez. Bazen ayrıntılar, imgeler ve küçük bir takım simgeler toplumu ve o toplumun değişim istikametinin maddi ve manevi bütün kültürel

kodlarını içinde barındırabilir. Hatta denilebilir ki, bütünlüklü ve doğru bir toplum analizinin imkânı, toplumun kendini gizlediği küçük ayrıntılarda, anlamsız sanılan davranışlarda, gözükmeyen küçük gruplarda, sıradanlığa terk edilmiş nesnelere ve kalabalıklar içinde kaybolmuş bireyde ve onun değersiz ilgilerinde, beğenilerinde ve aidiyetlerinde gizlidir.

İnsanlığın son birkaç yüzyılına çok etkili bir biçimde damgasını vurmuş olan modernlik tam da -bir kez de- bu bağlamda okunması zorunluluğu olan bir süreçtir. Modernlik gerçeğinin sosyal bilimlerin merkezinde yer almasının temel nedeni, insanlık tarihinin en radikal ve hızlı değişim süreçlerinden biri olmasıdır. Modern toplumların tarihsel ve kültürel analizleri, özellikle Meta teorilerin genelleştirici açıklama modelleri içerisine sıkıştırılmaya çalışılmıştır. Bütün genellemelerin sarkan ve aksayan taraflarının olmasından mülhem, şu ana dek yaygın ve benzer biçimde yapılan modernlik analizlerinin, modernliğin doğasını ve bütün yönleriyle yaşayan modernlik olgusunu yeterince açılmayamadıkları bir gerçektir. Elbette bu yaygın üslubun dışında, ayrıntılardan ve spesifik ilgilere hareketle, dayatmacı ve tekil yöntem anlayışlarını değilleyerek kendini yeni yöntem arayışları kulvarında bulan ve özgün bir takım yaklaşımları kendine amaç edinmiş bağımsız entelektüel gayretler de vardır.²

Bu entelektüel çabaların benzer üretimlerle desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü ancak böylelikle bütünü tamamlamak mümkün olacaktır. Toplumsal değişimin seyrini takip ederken küçük göstergelerin büyük anlamları olabileceğini unutmamak gerekir. Bu küçük göstergelerden biri üzerinden; bir dönemin önemli kitle iletişim araçlarından biri olan (mektup her ne kadar modern dönemde, modernliğin de imkânlarını kullanarak etkili ve yoğun bir biçimde kullanılmışsa da, esasen geleneksel dönemin iletişim araçlarındandır) ve bugünde kısmen varlığını devam ettiren mektup olgusu üzerinden; mektubun yiten önemi ve yerini, başka kitle iletişim araçlarına bırakması üzerinden, mektubun insan ilişkilerindeki yeri ve toplumsal değeri üzerinden, bir toplumsal değişim çözümlemesi yapabilmenin mümkün olduğunu ifade etmek istiyoruz.

Yazılı kültürün önemli haberleşme araçlarından biri olarak mektubun, hangi tarihsel aralıkta insan hayatına girdiğine ilişkin net bir bilgiden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Ama uzun bir tarihsel süreçte insanlar arası haberleşmede önemli bir kıymete haiz olmuş ve bu kıymetini edebiyatın sınırlarını zorlamasıyla, hatta bir edebi tür olarak yerini sağlamlaştırmasıyla ve hemen her konu ile ilgili olabilmesi dolayısıyla daha da belirginleştirmiştir.³ Edebi değerine ilişkin belirlemeleri edebiyat bilimcilerle bırakarak, onun toplumsal anlamını, yiten varlığı ve yerini alan diğer araçların anlamları üzerinden sürdürmenin doğru olacağı

² Bu konuda verilebilecek en iyi ve en özgün metinlerden biri, yirminci yüzyılın gizli tarihini marjinal (sex pistols, dadacılar gibi) bir takım sanatsal etkinliklerden hareketle ele alan Greil Marcus'un *Ruj Lekesi* kitabıdır. Bkz. Greil Marcus, *Ruj Lekesi*, çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999

³ Büyük Larousse mektubun bir edebi tür olarak Antikçağda didaktik edebiyatın bir biçimi olarak geliştiğini belirtiyor. Mektuba ve tarihine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler için bkz. *Büyük Larousse*, Cilt: 15, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 7966

kanaatindeyiz. Mektubun ve sonraki muadillerinin kendi dönemlerine ilişkin insan algısını ve bununla beraber zaman ve mekân tasavvurlarını dönüştürdüklerini, kendi güçleri nispetinde belirlediklerini, dolayısıyla da kendi dönemlerinin zihinsel arka planlarını yansıtabileceklerini söyleyebiliriz.

Mektup, sadece kâğıt üzerine yazılı bir metnin belli zaman ve mekânları aşarak haberleşmeyi sağlamasından ibaret değildir. Ya da tersinden ve daha doğru bir ifadeyle mektup belki tam da budur. Burada atlanmaması gereken nokta mektubun, içinde var olduğu tarihsel dönemin ruhuyla da ilişkili olmadığını varsaymaktır. Öncelikle mektup yazanın ve alanın gerçek tarihsel ve kültürel kişilikler olduklarını ve bu gerçek kişiliklerin, gerçekliklerini zamanın ve mekânın gerçekliği ile kayıtladıklarını bilmemiz gerekiyor. Burada bahse konu ettiğimiz gerçek, insan hakikatini açımlayan, dahası insanı kendi düzleminde tutan bir içeriğe de sahiptir. Çünkü insan kendi hakikatini, bir diğer ifadeyle insan olmağını zaman ve mekân aracılığıyla keşfeder. David Harvey'in de dediği gibi "mekân ve zaman insan varoluşunun temel kategorilerindedir."⁴ Özellikle zaman var oluşun, varlığın olmazsa olmazlarından birini oluşturur. Nitekim Heidegger'in varlığın anlamının zamandan bağımsız düşünülemediğini göstermesi bu gerekçeden dolayıdır.⁵ Bu bahsi daha anlaşılır kılmamızın yolu, mektubun zaman ve mekân bağamlarını, sonraki eşdeğerleriyle, yani postmodern dönemdeki eşdeğerleriyle (özellikle email'le) karşılaştırmaktan geçiyor. Çünkü insani ve toplumsal ilişkiler, tıpkı insan hakikati gibi, indirgenemez bir biçimde zamansal ve mekânsal bir içeriğe sahiptirler. Mektup ve email, ait oldukları tarihsel süreçler ve kültürel atmosferler arasındaki radikal kopuşu ifade eden önemli nesne(araç)lardır.

Mektup bildik, gerçek, her şeyin yerli yerinde olduğu (her şeyin bir yeri ve bir zamanı vardır), sabitlemeleri içeren bir mekân algısı üzerinden işler. Daha doğrusu mektup böylesi bir dünyanın araçsal ifadesini oluşturur. Mektup adreslerinin gerçek mekânsal karşılıkları vardır. Mektup yazanın ya da alanın dünyada bir yerde somut bir mekânı olması bir zorunluluktur. Bu mekân, Bachelard'ın yalnızca olgusallığıyla değil, imgelemin bütün kayırcılıklarıyla yaşanmış olduğunu varsaydığı övülen mekânını, bir o kadar da düşman mekânını kapsayan, içinde yaşanan ve insani değere haiz gerçek (şiiresel mekân)* mekânıdır.⁶ Yine bu mekân, Zygmunt Bauman'ın ahlâkî mekân ve estetik mekân eğretilmelerinin üretildiği, denk düştüğü gerçek, toplumsal mekândır.⁷ Buna karşılık email, mektupta olduğu gibi somut, varlığın yeri olan mekân tasavvurlarına sahip değildir. Email, dünyanın her hangi bir yerinden yine dünyanın her hangi bir

⁴ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, 3. Baskı, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 227

⁵ Zeynep Direk, "Sunuş", *Zaman ve Başka*, Emmanuel Levinas, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29

* Bachelard'ın bu şiiresel mekânını; hayalgücünün ele geçirdiği bu şiiresel mekânı, gerçek olarak nitelmemizin nedeni, tahmin edilenin aksine, tam da kadastrocunun ölçüm ve tahminlerine tabi olmadığı için gerçek ve insani olarak nitelendiriyoruz.

⁶ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 26-27

⁷ Zygmunt Bauman, *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 201-206

yerine, tanımlanmamış, belirlenmemiş mekânlar üzerinden bir iletişim imkânı tesis eder. Email taraflarının sabitlenmiş mekânlara ihtiyacı yoktur. Email üzerinden iletişimde bir tür mekânsızlaş(tır)ma, hatta bir başka ifadeyle mekânın tamamen inkârı söz konusudur. Email, mekânı bilgisayar ekranının ya da bilgisayarın sanal dünyasının içine sıkıştırarak nesneleştirilir. Emailin kültürel dünyası nesnelere birlikte var olan gerçek mekânı, sadece nesnelere ibaret gören bir indirgemecilik içinde algılar. Böylece email, sanal mekânlar üzerinden zamanı ve insanı ve bunlar arasındaki mümkün her tür ilişkiyi de görüntüleştirerek yok eder. Her şey var görünerek, ama gerçekte olmayarak ve görüntü imgelerine dönüşerek imkânsızlaşmaya başlar. Bu imkânsızlığın bir başka yönü ise görüntülerin, görüntüye rağmen var olan gerçek mekânları, arzulanır olmaktan uzaklaştırmasıdır. Görüntünün gerçek mekânları yoğun biçimde tüketerek, hemen ulaşılabilir kılması, mekândaki mesafeyi ve mesafenin zamana muhtaç halini saf dışı bırakması, gerçek mekânın imkânsızlığını destekleyen bir durumdur.

Mekân algısının yerinden edilmesi zorunlu bir biçimde zaman fikrinin de yerinden edilmesini, değiştirilmiş olmasını gerektiriyor.* Giddens (1998: 26) bu çarpıcı durumu "zamanının boşaltılması büyük ölçüde, uzamın boşaltılması için bir önkoşuldur" diyerek açıklıyor. Mektup, tıpkı mekânda olduğu gibi gerçek, anlara bölünmüş, bir sürekliliği olan, geçmiş ve gelecek tasavvuru yaratan bir şimdiyi de içeren, dolayısıyla insan düşüncesinden bağımsız da var olan, ama insani gerçeklik bağlamında tükenen bir zaman (saat-zaman olgusu, her ne kadar aydınlanmacı zamanın "ileri doğru koşan zaman"ın⁸ bir sonucu ve zamanı mekânsallaştıran bir niteliğe sahip ise de, kısmen de olsa gerçek zamanı; "dayanıklı" veya "ekolojik zamanı" işaret eden bir içeriğe sahiptir) anlayışını gerektiriyor. Mektup bu gerçek zaman içerisinde, zamana ihtiyaç duyarak ilerler. Hem mektup yazanın hem mektup alanın mektup üzerinden zamanın son derece gerçek olan doğasını temaşa etmeleri imkânı doğuyor. Aynı zamanda beklemek, heyecanlanmak, sabırsızlanmak, özlemek, endişelenmek gibi duygusal atmosferlerin inşasına katkıda bulunduğu için insani içeriklere göndermelerde bulunuyor. Yaşanmışlığı histen çıkarıp gerçeğe dönüştürüyor. Mektup, emailin zamanı inkar eden denetimsiz hızına⁹, yaşanmışlığı sabote eden kayboluşlarına, gerçek dışılığına karşıt

⁸ Aydınlanmacı zaman ve mekân fikrinin felsefi ve toplumsal (Rönesans, coğrafi keşifler, sermaye birikimi, bireycilik vs.) temelleri için bkz. David Harvey, a. g. e., s. 274-290, ayrıca David Harvey'in aktardığı Gurvitch'in zaman kavramsallaştırmaları için bkz. David Harvey, a. g. e., s. 251-254

* Ki bu bağımlılık ilişkisi düşünce tarihinde yaygın bir biçimde gösterildiği şekliyle, tam ters bir denklemi; yani mekânın zamana bağımlılığını içerir. Zaman daima mekânı önceleyen, belirleyen bir nitelikte olmuştur. Bu algı sadece felsefi zeminde değil, toplumsal teoriler alanında da böyle olmuştur. Nitekim David Harvey, "Toplumsal teoriler (burada Marx'tan Weber'den, Adam Smith'ten ve Marshall'dan kaynaklanan gelenekleri düşünüyorum) yaklaşımlarında karakteristik biçimde mekâna oranla zamana ayrıcalık tanır" diyor. Bkz. David Harvey, a. g. e. 231

⁹ Hız, postmodern zamanlara dair betimleyici bir kavram olarak belirginleşiyor. Hatta Jean Claude Carriere hızın yüzyılımızdaki önemini belirtirken, insanlığın neredeyse ona tapınır hale geldiğini ifade ediyor. Kutsal bir niteliğe bürünen hız kavramına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bkz. Jean Claude Carriere, "Sfenks'in Soruları" *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 141

anlamlar içeriyor. Çünkü mektup emailin aksine dikkat, itina, yoğunlaşma, hatıra ve tahammül demektir. Mektup geçmişe sadakat ve geleceğe dair bir umut, email ise geçmiş ve gelecek ihtimaline *delete* aceleciliği ve pervasızlığıyla karşı koymanın ve bu bağlamda beliren tahammülsüzlüğün ve inkârın adıdır. Email, şimdinin abartılmış gücü karşısındaki vecd halinin, o vecd içinde kendini tüketmeye yazgılı olmasıdır. Bir tür şimdinin tütsülenmiş atmosferinde tapınmadır.

Zaman ve mekândaki belirsizleşme**, yok olma zaman ve mekânın *kendindeliklerine* ait bir durum değildir. Aksine zaman ve mekân, bahse konu olduklarında, bahse konu edenin fiili gerçekliğine muhtaç hale gelirler. Böylece özne belirginleşir. Özne toplumsalın içinde, başkaların gerçekliğine bağımlı oluşan bir farkındalıkla, zaman ve mekânın içinde anlam kazanır. Nitekim Levinas'ın "zamanın yalnız ve yalıtılmış bir öznenin olgusu olmadığını, bizzat öznenin başkasıyla (autrui) ilişkisi"¹⁰ olduğunu göstermeye yönelik çabası da bu hakikati ifade etmeye yöneliktir. Zaman ve mekân, yalıtılmamış ve yalnızlığa mahkum edilmemiş öznenin varlığı ile bağıntılı hale gelir. Bu da anlık zamana sıkışmayan, mekânsızlaşma içinde kaybolmayan, başkaları ile birlikte var olan gerçek öznenin hakikatini işaret eden bir durumdur.

Buna karşın emailin mektubun yerini sarsan, hatta yok eden varlığının, gerçek zamanı anlık zamana dönüştürmekle gerçekleştirdiğinin bilinmesi gerekir. Gösteri araçlarına bağlı olarak yaygınlık kazanan anlık zamanın, mekân algısını yerinden etmesine en somut örnek, yine bu gösteri araçlarının coğrafi mekânları istedikleri biçimde anlık süreçler içerisinde taşıma ya da sıkıştırma becerilerinde görülüyor. John Urry, tutarlı coğrafi örüntü taşımayan bir bağlantısız olaylar kolajının, toplumsal yaşama zorla girmesi ve onu biçimlendirmesi nedeniyle, neredeyse sözcüğün gerçek anlamında bir zaman-mekân sıkışmasına neden olduğunu ifade ediyor.¹¹

Zaman ve mekân belirsizliği, gerçeklik algısının doğasıyla oynanmasına, beraberinde güvenlik hissinin kaybolmasına da sebebiyet verir. Gerçek, tanımlanmış ve belirlenmiş zaman ve mekânlar insanın kendini güvende hissetmesine sebep olur. Kendini ve muhataplarını gerçek zaman ve mekânlarda algılayacağını, onlara dokunabileceğini, onlara ulaşabileceğini bilmek insana güven verir. Bir belirsizlikten yine başka bir belirsizlikte var olduğunu bildiğini birilerine seslenmek, zeminin kaybolmasına ve duygusal tatminin yitmesine neden oluyor. Zaman ve mekânın gerçek dışılığı, bir parça insanların gerçek dışılığına işaret etmeye başlıyor. Emailin kültürel atmosferi zamanı ve mekânı çerçeveler. Ağ bağlantıları ile görüntelenen, ağ bağlantısı kurulamadığında büsbütün durma

** Giddens modernlikle birlikte zaman ve mekân arasındaki ilişkiyi, birbirlerinden ayrışma olarak belirliyor. Bkz. Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 2. Baskı, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27

¹⁰ Emmanuel Levinas, a. g. e., s. 59

¹¹ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 38

noktasına gelen zaman ve tamamıyla yok olan mekân ve izi yitirilen, takip edilmesi ihtimali bütünüyle ortadan kalkan öznenin gerçeğe ilintisi kalmaz.

Mektubun hem yazan ve hem okunan tarafından belli bir dikkat ve duygusal atmosfer gerektirmesi, mektubun sürdürülebilmesi, geçmiş ve gelecek hissi yaratması, yani bir tarih kurması ve bu yolla insan için en elzem psikolojik ihtiyaçlarından biri olan anılar inşa etmesi mektubun ve dolayısıyla mektubun ait olduğu dünyanın insani düzlemini işaret etmesi açısından çarpıcıdır. Emaillerin hafızası ve anıları yoktur.¹² Çünkü David Harvey'in Bachelard'dan aktardığı gibi; "anılar, hareketsizdir, mekân içinde ne kadar sabitleşmiş ise o kadar sağlamdırlar."¹³ Emailler sadakat ve tarih istemezler. Hatta anlık görüntüleriyle emailler bir iletişime bile imkân tanımazlar. Emailler iletişim simülasyonu yaratarak, gerçek iletişimi, bir iletişimsizlik terörüne kurban verirler. Mektup bir öykünün kurgulanmasını içerir. Mektup hikaye edilecek insani bir arkaplan ve bu arka planı hikaye etme yeterliliğine sahip bir dil, o dilin imkânlarını harekete geçirecek gerçek bir zaman ve gerçek duygular gereksinir. Buna karşın emailler insanlığın gerçek hazinesi ve insanlığa kendini gerçekleştirme imkânı veren, varlığın evi ve insanın mülklerinden biri olan dili¹⁴, bir iletişimsizlik anaforunda dilsizliğe mahkûm ederler. Çünkü emailler bir hikâyeye, o hikâyeyi anlatacak zihinsel ve ruhsal bir kurgu ve o kurguyu somutlaştıracak, ona hayat verecek bir dil gereksinmezler. Çünkü emailler inşa edilmiş kimlikleriyle var olan bir özneyi gereksinmezler. Bu yüzden de en ilkel düzeyde bir dilsizleşme, iletişimde bir yozlaşma ve bir içi boşaltılmışlık söz konusudur. Çünkü emailler hikâyeye (anlatı) üzerinde üstünlük kazanmak telaşındaki imajların serbest oyunu tarafından baştan çıkartılırlar. Dolayısıyla mektubun bir insandan bir insana akmaya müsade ettiği zihinsel ve duygusal ruh, emaillerde zaten söz konusu bile değildir.

Emailler bir muhataplar ilişkisi değildir. Dolayısıyla mektubun mahremiyet içeren, herkese açık olmayan içeriği emaillerde anlamsız bir endişeye dönüşür. Özne ve öznenin özellikleri ve bununla ilintili ahlak ve değerleri emaillerin dünyasında çarpıtılmış ve bir bakıma sapkın bir biçimde tezahür ederler. Email herkese söylenebilir, genel geçer, kalıp ifadelerle kurulmuş, kütleleştirilmiş bir muhataplar güruhunu –ki bu tam da postmodern kuramcılarının öznelerin yığınlar haline dönüştüğünü söylediği durumdur- iletişim nesnelere olarak varsayan kısaltılmış bir iletişim biçimidir. Muhatabın kim olduğuna dikkat etmeyen bir kimliksizleştirme, benzeştirme, edilgenleştirme durumunu içerir emailler. Bu durumun sonucu olarak da özne derinliksiz, ruhsuz, yüzeysel ve tek boyutlu bir niteliksizlikle kimliklenir.

¹² Umberto Eco'nun bu bağlamda değerlendirilebilecek şu ifadesi çarpıcıdır: "2000 yılının eşiğinde bir sorun varsa, bu sorun tarihsel belleğin yitirilmesine ilişkindir." Bkz. Umberto Eco, "Her Derde Deva", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 212

¹³ David Harvey, a. g. e., s. 245

¹⁴ Martin Heidegger, "Hölderlin ve Şiirin Özü", çev. A. Turan Oflazoğlu, *Şiir Atı-7*, Şiir Atı Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 171

Mektup ve onun yeni zamanlardaki muadili olan emailin zaman ve mekân tasavvurlarıyla ne kadar iç içe olduğunu açıklamak, aynı zamanda bu göstergelerin farklı tarihsel ve toplumsal süreçlere karşılık geldiğini de göstermek demektir. Mektup, bütün med cezirlerine ve radikal kırılmalarına rağmen devam eden insani içerikli tarihsel ve toplumsal sürekliliğin-ki bu süreklilik modernliği de içeren bir durumdur-, yeni ve daha keskin bir kırılmayla devam ettiğinin kanıtıdır. Modernlik dâhil postmodernliği de ortaya çıkaran ve zamansal ve mekânsal yaşamın bütün temellerini dönüştüren bir dizi gelişmenin içinde esas etkili rolü oynayan, bilim ve teknolojinin, tekdüze evrenselciliğinin bizzat kendisidir. “Her yeni teknoloji, var olmanın ve yokluğun birbirine karışmasını, anıların depolanma ve şimdiye etkide bulunma biçimlerini ve büyük toplumsal kurumların uzun dönemli *duree*'sinin (süre) olumsal toplumsal edimler içine çekilme yollarını dönüştürür.”¹⁵

Postmodernlik ve ‘Zaman ve Mekân Sıkışması’

Bilim ve teknolojinin modern zamanlardaki etkisi sabitlenerek değil, dönüşerek devam etmiş, yeni ve farklı toplumsal örüntülerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni durum sosyal bilimlerde basitçe sürdürülebilir modernlik olarak da tanımlanan postmodern durumun bizzat kendisidir. Anlamdan yoksunluk ve bir tür nihilizm¹⁶ olan postmodern durum, her anlamda yeni bir dünya algısı üzerine kurulur. Onun için mektup ve emailin ilintili oldukları zaman ve mekân algılarını, postmodern zaman ve mekân algılarını bilmemiz ve bu bağlamda değerlendirmemiz, söz konusu göstergelerin toplumsal dönemleştirmelerle ve dolayısıyla toplumsal değişimle (zihniyetle, fikirlerle, değerlerle vs.) ne kadar ilintili olduğunu kavramak daha kolay olacaktır.

Bilindiği gibi modernliğin -rasyonel ve nesnel bağlamı üzerinden yükseltilmiş, radikal ve bir o kadar da özgürleştirici iddiaları olan moderliğin- temel nösyonlarının başında ilerleme fikri gelir. İlerleme ise, mekânın fethini, bütün mekânsal engellerin yıkılmasını, mekânın rasyonel olarak düzenlenmesini ve nihai olarak mekânın zaman aracılığıyla yok edilmesini içerir.¹⁷ Modernliğin zaman ve mekân algılarına yönelik, saldırgan ve bir o kadar da ahengi ve ritmi bozan bu müdahalesi (ki bu müdahale tahakkümü, boyunduruk altına almayı amaç edinir) postmodernlikte dönüşerek devam eder. Frederic Jameson, postmodernlikteki bu dönüşümü mekân ve zaman deneyimimizde ve algılarımızda bir krize bağlayarak açıklar. Jameson’a göre bu kriz çerçevesinde, mekânsal kategoriler, bir yandan zaman kategorilerine hâkim olmaya başlar, bir yandan öyle bir değişim gösterirler ki bu değişime yetişmemiz mümkün değildir.¹⁸

John Urry ise bu temel tartışmalar üzerinden, postmodern toplumlara dair çözümlendiğini söylediği üç temel yönü şöyle belirlemektedir. O’na göre

¹⁵ John Urry, a. g. e., s. 30

¹⁶ Douglas Kellner, “Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar”, *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 234

¹⁷ David Harvey, a. g. e., s. 232

¹⁸ Fredric Jameson, *Postmodernizm*, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s.

postmodern kültür görsel, modern dönemin sabit kimliklerinin yerini alan çok daha açık ve akışkan kimlikleriyle donanmış ve son olarak da geleceğin ve şimdinin içinde eridiği bir anlık zaman fikri üzerine inşa olmuş bir kültürdür.¹⁹ John Urry'nin de gösterdiği gibi postmodern kültür gelecek ve şimdinin bir potada eritilmesi fikri ile geleceği dağıtmış ve böylece mümkün bir tarihi ortadan kaldırmıştır. Zamanın, dolayısıyla tarihin kendisine yönelik sürdürülen muhalefetin, zorunlu bir biçimde mekân fikrini de kapsadığı açıktır. Nitekim David Harvey postmodern kültürün mekânın dönüştürülmesinde önemli bir rol oynadığını belirtir ve hâlihazırda içinde varlığımızı sürdürdüğümüz postmodern durumun mekânın küçülerek (birleşerek) telekomünikasyonun 'küresel köyü'ne dönüşmesine neden olduğunu savunur.²⁰ Bu ise en azından teorik düzeyde zengin bir çeşitliliğin peşinde olan postmodernliğin, modernliğin türdeşleştirici ve şeyleştirici etkisini azaltmadığının göstergesi olarak kabul edilmelidir. Aksine postmodernlik, modernliğin denetime dönük baskıcı yönelişini yeni biçimler içinde sürdürmüş olmakta, böylelikle de toplumsal kimlikler ve eylemler açısından parçalanmanın önünü alamamış olmaktadır.

John Urry ise bu bağlam içerisinde kalmayı tercih ederek postmodernizmi, bu zaman ve mekân sıkışmasıyla ve onun yarattığı yön duygusu yitimi ve parçalanmasıyla tanımlar.²¹ Birbirlerine nitelik katan zaman ve mekânın, anlık zaman fikriyle yerinden edilmesinin doğal bir sonucu, *bir başlangıç ve bir son* olduğu fikrinin değillenmesidir. Dahası başlangıcı ve sonu, şimdi de buluşturmanın yerinden ettiği güven ve inanç, bizzat tanrıyla ilgilidir. Anlık zaman, şimdinin kutsallaştırılması yoluyla, kendi kutsallığının altını çizen, tanrıya karşı tanrılık iddiası taşıyan fikri bir arka plana sahiptir. Çünkü bir başlangıç ve bir sonun olduğuna dair inanç, bir tanrının varlığına ve o tanrının dünyayı, yaşamı, insanı ve zamanı yarattığına; insanın yaratılır yaratılmaz zaman ve mekânla kayıtlı olduğu anlayışına yaslanır. Günün birinde tanrı kozmik serüveni, dünyasal yaşam serüvenini durdurmaya karar verecektir ve bu, dünyanın sonu, tarihin sonu, zamanların sonu olacaktır.²² İşte, anlık zaman nosyonu, tarihin sonunu belirlemeyi tanrının elinden almak ve tanrının ölümünü ilan etmek çabasıyla tanımlanabilir olmaktadır.

Bu aşamada, bütün bu zihinsel ve eylemsel belirlemeleri yapan postmodern öznenin kimliğini belirlemek ve onun kendi varlığını ne biçimde inşa ettiğini göstermek daha önemli olmaktadır. Postmodern özne varlığını, her zamandan daha çok bedeniyle ilintilendiren, özne bedenden nesne bedene doğru bir kayma yaşayan öznedir. Terry Eagleton'un da dediği gibi postmodern özne, kartezyen atalarından farklı olarak, bedeni kimliğini belirleyen bir öznedir. Buradaki bedenin

¹⁹ John Urry, a. g. e., s. 292-293

²⁰ David Harvey, a. g. e., s. 270

²¹ John Urry, a. g. e., s. 40

²² Jean Delumeau, "Yeniden Gündeme Getirilen Vahiy", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 64

nasıl bir beden olduğu sorusunu ise Eagleton şöyle cevaplamaktadır: “Kesilip bozulmuş organla, eza görmüş gövdeler, süslenmiş, hapsedilmiş, disipline edilmiş ya da arzulu bedenler.”²³ Bedenin abartılı keşfi, nesneleştirilmesini de beraberinde getirmektedir. Nesneleştirilmiş bedenin herkesin elinde dönüştürülmeye ve manipüle edilmeye yatkın doğası, özgürlüğün imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Bir taraftan anlık zaman ve yok edilmiş mekânla kayıtlanmış nesne bedene sahip kimliksiz bir özne, bir taraftan da bu kimliksiz öznenin kendisini ve dolayısıyla her tür metafizik algıyı yok eden hatırasız ve tarihsiz kişiliği ve bütün bunların üzerinde yaşam şansı bulunduğu çoğulculuğun ve eklektisizmin²⁴ şeyleştirilmiş kültürel dünyası. Postmodernliğin bu çelişkili dünyası, öznenin ve nesnenin, dolayısıyla hayatın anlamında radikal değişmelere sebep olmuştur.

Sonuç itibarıyla radikal değişimleri iletişim nesnelere kendi iç tarihi içinden izlemek ve nesnelere (mektup, email) zaman ve mekân algılarımızı ve bizzat öznenin kendi değerini ortaya koymak ve bütün bu yaşananların toplumsal dönemleştirmelerde postmodernle açıklanabileceğini bilmek, nesnelere toplumsal anlamlar arasında bir paralelliğin olduğunun çarpıcı kanıtı kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

- BACHELARD, Gaston (1996), *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (1998), *Postmodern Etik*, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BÜYÜK LAROUSSE (1986), Cilt: 15, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- CARRIERE, Jeal Claude (2001), “Sfenks’in Soruları” *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DELUMAU, Jean (2001), “Yeniden Gündeme Getirilen Vahiy”, *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DİREK, Zeynep (2005), “Sunuş”, *Zaman ve Başka*, Emmanuel Levinas, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul.
- EAGLETON, Terry (1999), *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

²³ Terry Eagleton, *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 87

²⁴ Andreas Huyssen, “Postmodernin Haritasını Yapmak”, *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993, s. 113

- ECO, Umberto (2001), "Her Derde Deva", *Zamanların Sonu Üstüne Söyleşiler*, 2. Baskı, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, çev. Necmettin Kamil Sevil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- GİDDENS, Anthony (1998), *Modernliğin Sonuçları*, 2. Baskı, çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HARVEY, David (2003), *Postmodernliğin Durumu*, 3. Baskı, çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
- HEİDEGGER, Martin (1994), "Hölderlin ve Şiirin Özü", çev. A. Turan Oflazoğlu, *Şiir Atı-7*, Şiir Atı Yayıncılık, İstanbul.
- HUYSSSEN, Andreas (1993), "Postmodernin Haritasını Yapmak", *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.
- JAMESON, Fredric (1994), *Postmodernizm*, çev. Nuri Plümer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KELLNER, Douglas (1993), "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", *Modernite Versus Postmodernite*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.
- LEVİNAS, Emmanuel (2005), *Zaman ve Başka*, çev. Özkan Gözel, Metis Yayınları, İstanbul.
- MARCUS, Greil (1999), *Ruj Lekesi*, çev. Gürol Koca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- URRY, John (1999), *Mekânları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.